
 Lourdes Gaitán

El paper de les polítiques socials en relació amb la pobresa infantil

Resum Las políticas sociales ejercen un papel clave en la prevención de la pobreza infantil. Conocer mejor las situaciones de precariedad que afectan a los niños, así como las medidas adoptadas por aquellos países que han reexitado mejor en la reducción de la pobreza en la infancia, puede contribuir al diseño de las políticas sociales más adecuadas, así como también a una mayor concienciación y responsabilización de la sociedad por el bienestar de los niños, lo que redundará en beneficio de la misma sociedad.

Paraules clau

Drets dels nens, Infància, Pobresa, Polítiques socials

El papel de las políticas sociales en relación con la pobreza infantil

Las políticas sociales tienen un papel clave en la prevención de la pobreza infantil. El mejor conocimiento de las situaciones de precariedad que afectan a los niños, así como de las medidas adoptadas por aquellos países que han tenido mayor éxito en la reducción de la pobreza en la infancia, puede contribuir al diseño de las políticas sociales más adecuadas, así como también a una mayor concienciación y responsabilización de la sociedad con respecto al bienestar de los niños, lo que redundará en beneficio de la sociedad misma.

Palabras clave

Derechos de los niños, Infancia, Pobreza, Políticas sociales

The role of social policies in relation to child poverty

Social policies play a key role in preventing child poverty. The best knowledge on situations of precariousness affecting children, in addition to the measures taken by countries that have had the greatest success in reducing child poverty, can help to design more suitable social policies, as well as benefiting society by making it more aware of, and responsible for, child welfare.

Key words

Children's rights, Childhood, Poverty, Social policies

Autor: Lourdes Gaitán

Títol: El paper de les polítiques socials en relació amb la pobresa infantil

Referència: Educació Social, núm. 46, p48 p65.

Adreça professional: Facultad de Ciencias Humanas y Sociales. U.P. Comillas. lourdesgaitan22@gmail.com

▲ Dimensions de la pobresa infantil

La pobresa és un fenomen complex i multidimensional, tant en allò que es refereix a les seves causes, com a les seves conseqüències, com a les formes d'evitar-la o combatre-la. L'informe sobre la pobresa infantil als països rics d'UNICEF assenyala expressament que: *Els nivells de pobresa són el resultat d'una relació complexa i, a vegades, difícil de predir, entre la política governamental, els esforços familiars, les condicions del mercat laboral i les forces més generals del canvi social* (UNICEF, 2005, 5). Aquesta afirmació de l'organisme internacional constitueix la base i el punt d'arrencada per a les dades, argumentacions i reflexions que s'oferiran en aquest article. Dels tres elements centrals que entren en joc en la producció del benestar social, això és, l'Estat, les Famílies i el Mercat (Esping Andersen, 2000) la nostra exposició es detindrà especialment en el primer, el qual, a través de les polítiques socials que instaura i desenvolupa, té la capacitat de corregir les desigualtats creades pel mercat, alhora que la de recolzar les famílies en la seva indispensable tasca com a suport del conjunt dels seus membres. El sentit, la intensitat, la qualitat i la quantitat de les polítiques de benestar establertes, tindran un correlat en l'evitació del malestar social, l'expressió visible del qual és la pobresa.



No hi ha una única definició de pobresa acceptada amb caràcter general, i això passa no només per una manca de consens entre les institucions, organitzacions o especialistes dedicats a l'estudi del fenomen, sinó també perquè la conceptualització de la pobresa té un important component subjectiu. En un recent estudi es mostra com els ciutadans europeus tenen diferents maneres d'entendre la pobresa i així, mentre que per a un 24% dels enquestats la gent és pobre quan els seus recursos són tan limitats que no poden participar completament en la societat en la qual viuen, un 22% veu la pobresa com la incapacitat de permetre's allò bàsic que necessiten per viure, un 21% considera pobre algú que depèn de la caritat o dels ajuts públics; finalment, una minoria (18%) creu que la gent és pobre quan es troba per sota d'un determinat nivell de renda (Eurobarometer, 2010).

La intensitat, la qualitat i la quantitat de les polítiques de benestar establertes, tindran un correlat en l'evitació del malestar social, l'expressió visible del qual és la pobresa

La visió que tenen els nens de la pobresa s'assembla d'alguna manera a allò que mostren els resultats de l'enquesta abans esmentada:

Ser pobre és no tenir diners i no tenir casa. La pobresa significa que no pots comprar vestits nous. Els vagabunds i la gent sense llar són els més pobres. Es posen malalts perquè estan al carrer, amb el fred. La gent que passa fam és allò pitjor (Emma, 11 anys, Gran Bretanya).

Tots els meus amics vivim bé, perquè no som rics, però tampoc som molt pobres, tenim diners per sobreviure, molt no, però tenim... (Nen, 10 anys, Espanya).¹

Mentre que la primera opinió, expressada per la nena, indica la pobresa extrema, o bé la pobresa absoluta, la segona assenyala la pobresa relativa, és a dir, la que es defineix en referència al nivell mitjà d'una certa població, i

així estableix que són pobres aquells qui es troben per sota d'un determinat percentatge de la renda mitjana de cada país. Aquest percentatge pot variar segons els estudis, però en la definició de pobresa adoptada per la Unió Europea, les taxes de risc de pobresa es refereixen a individus que viuen en llars els ingressos de les quals es troben per sota d'un 60% de la mitjana nacional. A això s'anomena "l'indar de pobresa". La fórmula que s'utilitza per establir els ingressos de cada llar és la de considerar-ne cada membre com una "unitat de consum", ponderada conforme a una "escala d'equivalència" que atribueix el valor d'1 per al primer adult, de 0,5 per als altres adults i de 0,3 per als menors de 14 anys. Aquesta fórmula no respon a cap tipus de medició empírica, sinó que és una pura convenció que pot variar (i de fet varia) d'un estudi a un altre i en diferents moments. En tot cas, la baixa ponderació de la unitat de consum que correspon a un nen (al membre de la llar menor de 14 anys) ha conduït diferents autors a afirmar que la pobresa infantil pot ser infravalorada en els estudis de pobresa i, així mateix, a què qualsevol variació en l'escala d'equivalència pot donar resultats diferents de pobresa infantil (Wintersberger, 2006, Bradshaw, 2007, Bradbury i Jäntti, 1999).

L'èmfasi en el concepte de pobresa relativa que es fa a Europa, enfront dels enfocaments basats en la consideració de la pobresa absoluta, vigents en altres parts del món, indica la voluntat que el benestar nacional es trobi acceptablement repartit, abans que conformar-se amb una cobertura mínima de les necessitats vitals bàsiques. En aquest sentit, la definició de pobresa adoptada per la Comissió Europea, segons la qual són pobres aquelles persones *els recursos dels quals –personals, familiars, materials, culturals i socials– són tan limitats que les exclouen del nivell de vida acceptable en el país on viuen*, s'aproxima a la noció d'exclusió social, també generalitzada a Europa a partir dels anys 90 del segle passat, en un intent d'aconseguir una millor comprensió dels aspectes afegits a l'escàs nivell de recursos materials, capaços de provocar desavantatge social en diversos àmbits, com la mateixa participació social.

La noció de pobresa relativa remet a la visió clàssica de la distribució de la riquesa en un sentit vertical i de classe, a la divisió entre rics i pobres. Però juntament amb aquesta dimensió vertical cal considerar-ne d'altres, que hi interactuen, de manera que els canvis en una modifiquen el balanç entre totes (Olk i Wintersberger, 2007). Es tractaria de la distribució per gènere (causes que expliquen que la pobresa resulti més acusada entre les dones i, en allò que aquí interessa, entre les nenes) generacional (la distribució generacional de la riquesa beneficia els adults, mentre que els més grans de 65 anys i els nens són els dos grups generacionals més afectats per la pobresa) i horitzontal (dins de la llar s'assumeix que la distribució de recursos entre els seus membres és homogènia; tanmateix, els nivells i demandes de consum poden ser diferents, i les preferències i prioritats de despesa no sempre beneficiaran els nens).

La dimensió temporal ocupa també un espai important en la valoració del fenomen de la pobresa en general i de la pobresa infantil en particular. No és

el mateix “estar” que “romandre” en una situació de pobresa: l’experiència de ser pobre durant anys tindrà resultats més dramàtics i perdurables per a un nen que la de viure episodis puntuals de carència material. És per això que els estudis sobre la pobresa solen incloure també els seus aspectes dinàmics, és a dir, aquells que afecten l’entrada i sortida de la pobresa o a la permanència en ella dels mateixos grups de llars. Com assenyalen Ayala, Martínez i Sastre (2006) interessa saber si la pobresa afecta gairebé sempre els mateixos nens o si, per contra, afecta gairebé a tots ells en algun moment del temps; així mateix, l’estudi dels moviments d’entrada i sortida és útil per fer una aproximació a les causes que els determinen i orientar les polítiques destinades a combatre la pobresa infantil. Segons els mateixos autors, si la rotació dels nens en el grup de pobres és baixa, les polítiques poden concentrar-se en aquest grup de famílies pobres que experimenten llargs períodes de pobresa, però si el flux de llars amb nens que entren i surten de situacions de pobresa és constant, els objectius de les polítiques socials s’hauran d’adaptar i canviar contínuament.



Les investigacions que es detenen en l’observació dels aspectes dinàmics de la pobresa que afecta les llars amb nens, no presenten una visió molt favorable per a Espanya en una comparativa interna ni en una d’internacional. La infància al nostre país no solament presenta un més gran risc de pobresa que el conjunt de la població, sinó que també té més probabilitat de trobar-se en aquesta situació en algun moment i que això es produeixi de manera recurrent (Ayala, Martínez i Sastre, 2006, Cantó, Gradín i del Río, 2008). Amb dades del Pannell de Llars de la Unió Europea, per a sis països europeus, de 1994 a 2000, Ayala i Cantó (2009) conclouen que els països (Portugal i Regne Unit) que, juntament amb Espanya, presentaven les taxes de pobresa més alta, registraven també les més grans taxes de pobresa infantil crònica (més de 5 anys). Pel que fa a la pobresa transitòria, el nostre país mostra el nivell més alt entre tots els països comparats, i no d’un sol any, sinó de dos a quatre anys de durada. En comparació amb els adults, segons aquests mateixos autors, els nens espanyols presenten una pobresa crònica superior en un 40 per cent i una pobresa transitòria també més elevada, d’un 19 per cent més en aquest cas.

Juntament amb l’anàlisi de la pobresa fonamentada en els nivells de renda, resulta d’interès observar les condicions de vida dels nens; és així com es pot apreciar de quina manera el fet de ser pobre, de pertànyer a una família pobre, fa a uns nens diferents dels altres pel que fa a la fruïció de determinats béns que es consideren bons per a tots, o els exclou d’accedir-hi. En l’estudi realitzat per Ayala, Martínez i Sastre (2006) ja esmentat, s’aborda aquesta qüestió a través d’un conjunt d’indicadors. Els resultats d’aquesta anàlisi mostren que la posició de les llars amb nens és també pitjor que la mitjana quan, a més de la renda, es consideren les condicions de vida. D’aquesta manera, les llars pobres amb nens tenen més risc de patir privació de béns i necessitats bàsiques (un dinar amb carn, pollastre o peix almenys un cop cada dos dies, comprar peces de vestir noves, invitar amics o familiars a menjar a casa, vacances d’una setmana a l’any, etc.) de béns duradors (automòbil,

La posició de les llars amb nens és també pitjor que la mitjana quan, a més de la renda, es consideren les condicions de vida

TV color, microones, rentaplats, ordinador personal, etc.) instal·lacions en l'habitatge (com cuina independent, instal·lació de dutxa o bany, wàter amb aigua corrent, calefacció, entre altres) dificultats a l'entorn (com sorolls, contaminació, brutícia, delinqüència o vandalisme a la zona) i problemes financers (retards en pagaments, dificultat per arribar a fi de mes, deutes pendents, incapacitat d'estalvi). Els autors d'aquest estudi conclouen que hi ha un nucli de "pobresa consistent" entre les llars amb nens que calculen en un 10% d'aquestes. Són aquells que són pobres segons criteris de renda i que, a més, pateixen privació material (definida com tenir tres o més problemes de la llista d'indicadors seleccionats). Envers aquest nucli caldria que s'adrecessin les actuacions orientades a eradicar les formes de pobresa més greus.

Encara hi ha una altra dimensió de la pobresa la qual, per més que sigui infreqüent trobar-la entre les anàlisis en ús, no resulta ser menys important. Es tracta de la percepció subjectiva de la pobresa, aproximada a través d'investigacions qualitatives que s'interessen per conèixer les situacions tal com són experimentades pels qui les pateixen. Si aquest tipus d'investigacions no abunden en allò que es refereix a persones adultes, resulta encara més inusual trobar estudis sobre la percepció subjectiva de la pobresa infantil realitzats amb un enfocament "centrat en els nens". No obstant això, n'hi ha algunes, i dels seus resultats poden (i s'han) d'extreure també importants lliçons per orientar les polítiques destinades a evitar la pobresa infantil i a eradicar la que ja existeix. Redmond (2008) fa una anàlisi descriptiva de nou estudis publicats des de 1998, tots ells realitzats amb nens d'entre 5 i 17 anys, a través d'entrevistes en profunditat o de grups.

Escoltant el relat dels nens sobre les seves pròpies experiències apareix una imatge que s'allunya de la que se sustenta en el discurs públic i en els mitjans de comunicació. En aquests, els nens apareixen com a víctimes necessitades que sofreixen pacientment les seves precàries condicions de vida. En l'extrem oposat, els nens pobres són mostrats a vegades com éssers perillosos, fora de control, que representen una amenaça tant present com futura per a l'ordre social. Una qüestió latent en aquests discursos és també la d'un exercici inadequat de la paternitat i així els pares apareixen com a responsables de la situació de precarietat dels seus fills, cosa que condueix a què les mesures aplicades per lluitar contra la pobresa infantil siguin tenyides d'un cert moralisme. Totes aquestes imatges i construccions socials poden tenir un important impacte social, cultural i estructural en les vides quotidianes dels nens pobres, influint en les relacions amb els seus pares, tot alimentant l'estigma, la diferència i l'exclusió social (Ridge, 2007).

Les conclusions de l'anàlisi de Redmond abans esmentat mostren, com es deia, una perspectiva diferent. Les idees d'exclusió social i d'*actoria* (capacitat d'actuar per ells mateixos) apareixen com a eixos en els estudis examinats. Allò que aparentment preocupa més als nens no és la falta de recursos *per se*, sinó l'exclusió d'activitats que això comporta, no poder participar en termes d'igualtat amb altres nens i la vergonya i la pena per no poder fer o tenir coses que per als altres nens es consideren normals. La seva *actoria* es manifesta davant d'ells mateixos, prenent consciència de la seva situació

i buscant-ne una interpretació positiva i també pel que fa als seus pares, ajudant-los a fer front a les pressions de tipus financer o altres de les que afronten, i s'involucren en els treballs domèstics i de cura d'altres membres, evitant fer demandes costoses i, fins i tot, protegint-los i animant-los davant de l'adversitat. L'escola i els pares apareixen tant com a elements que poden augmentar l'exclusió i l'estigma, com a possibles protectors davant d'aquests. La forma d'aplicar determinades mesures o ajudes (com el menjador escolar, per exemple) poden ser refusades pels nens en augmentar la seva sensació d'estar segregats per la seva situació.



Factors associats al risc de pobresa infantil

En els últims anys s'observa un interès creixent entre els països desenvolupats envers temes relacionats amb la pobresa infantil. L'aprovació, al novembre de 1989, de la Convenció dels Drets de l'Infant de les Nacions Unides no es pot considerar aliena a aquest fet, atès que, entre els compromisos que n'assumeixen els Estats firmants, es troba el de proporcionar assistència material i programes de suport per fer efectiu el dret reconegut a tot nen² “a un nivell de vida adequat per al seu desenvolupament físic, mental, espiritual, moral i social” (article 27). La situació de pobresa significa que les condicions de vida d'un nen no assoleix aquest nivell que es considera adequat i, per tant, d'alguna manera, vulnera el seu dret a una vida digna.

En conseqüència, la reducció de la pobresa infantil es considera important almenys per les següents raons:

- Està fortament relacionada amb el respecte als drets de la infància reconeguts com a drets humans en la infància i explicitats en la CDN. Reduir la pobresa infantil significa “respectar el dret dels nens a rebre els béns i els serveis necessaris per a la seva supervivència, el seu creixement normal i el seu desenvolupament” (UNICEF,2005).
- La pobresa amenaça tots els aspectes de la infància en privar els nens i nenes de les capacitats que necessiten per créixer i avançar en la vida; consolida o amplia les disparitats socials, econòmiques i de gènere que els impedeixen fruit dels béns comuns de la societat en igualtat de condicions.
- Compromet el futur benestar de tota la societat en la mesura que afecta negativament el desenvolupament físic, social i mental dels nous membres que reposen els efectius de la comunitat. En el macro nivell, l'agregació dels resultats del benestar infantil contribueix al desenvolupament general, present i futur d'un país. Seria conseqüent, per tant, que qualsevol societat es mostrés interessada pel benestar dels nens.

La situació de pobresa significa que les condicions de vida d'un nen no assoleix aquest nivell que es considera adequat i vulnera el seu dret a una vida digna

Les conseqüències sobre la societat del futur que una part rellevant de la població tingui experiències de pobresa en la infància són múltiples i estan estretament relacionades amb un augment de les limitacions a la mobilitat econòmica i social entre generacions. En general, els informes que s'han ocupat del tema han subratllat que la pobresa infantil està fortament relacionada amb la precarietat laboral, els baixos salaris i la inestabilitat en l'ocupació dels adults i conclouen que el procés de deteriorament de les condicions laborals dels pares sense polítiques socials correctores implica, per a molts països industrialitzats, una baixa taxa de natalitat de forma sostinguda i un progressiu augment de les taxes de pobresa infantil.

Històricament, després de la II Guerra Mundial hi hagué interès en la situació dels molts orfes que havia produït la conflagració i en la pobresa dels nens en els països occidentals industrialitzats, que es va traduir en l'aplicació de mesures actives per combatre les dues situacions, sent aquestes de caràcter fonamentalment de caràcter assistencial. Després del parèntesi de l'etapa daurada de l'Estat del Benestar, alguns autors van començar a mostrar preocupació per la situació dels nens com un dels col·lectius que quedaven deixats enrere de l'aparent situació acomodada de la majoria.

Els primerencs estudis de Preston als Estats Units, amb la seva anàlisi dinàmica de la pobresa entre la gent gran i els nens, que assenyala com afecta un 50% dels primers i un 80% dels segons, i d'Andrea Cornia, per a Europa, el qual l'any 1990 confirma aquesta tendència (de pobresa de gent gran a pobresa infantil) i revela connexions entre pobresa infantil i condicions de les llars, constitueixen un antecedent dels estudis que van apareixent en l'última dècada del segle passat i continuen en la primera de l'actual. Entre els estudis més coneguts i divulgats compten els realitzats per UNICEF (a través del seu Centre Innocenti) a partir de l'any 2000, sota el títol de *La pobresa infantil als països rics*, que han tingut, si més no, la virtut de cridar l'atenció sobre el fet que la pobresa dels nens no és una lamentable i gairebé inevitable situació que es produeix als països menys desenvolupats, sinó que n'afecta un important nombre al mateix centre de les nacions que es qualifiquen elles mateixes com altament industrialitzades, riques i desenvolupades. I més, quan els successius estudis realitzats i publicats, han donat peu a la inclusió de la pobresa infantil en l'agenda política dels països rics, ja sigui a través de recomanacions, plans i declaracions de voluntat, o bé mitjançant l'adopció de mesures concretes per combatre la precarietat dels nens.

Els informes d'UNICEF no han estat els únics que han vist la llum els últims anys. Diversos organismes internacionals han anat abordant seriosament el tema i també en el nivell intern dels països la qüestió de la pobresa infantil ha pres interès, almenys en allò que es refereix a la seva identificació i dimensionament. D'aquesta manera, a Europa, els plans nacionals de lluita contra l'exclusió a vegades han estat un vehicle per abordar la qüestió. En general, els compromisos assumits amb la ratificació de la CDN, han portat a la realització de plans o estratègies nacionals a favor de la infància que

inclouen, com no podria ser menys, la millora de les condicions materials de vida dels nens.

En tot cas, allò que els recents estudis sobre la pobresa infantil han fet palès és que els alts nivells de creixement econòmic que s'han registrat els últims anys no haurien estat suficients per reduir substancialment el risc de precarietat i pobresa per a la població infantil. No obstant això, cal dir que no tots els països han estat igual d'eficaços a l'hora de combatre-les, i que tampoc no tots han passat de la visualització a un plantejament decidit de mesures per prevenir o rebaixar-les. En el cas espanyol, alguns estudis recents com Ayala i Cantó (2009) i Ayala *et al.* (2006) indiquen que els alts nivells de creixement econòmic registrats fins a 2007 no han bastat per reduir substancialment el risc social de la infància en els últims anys. Malgrat que, sens dubte, els canvis polítics i socioeconòmics esdevinguts al nostre país des dels anys setanta afavoriren l'augment del benestar de la infància en molts aspectes, aquestes grans millores no van suposar, ni aleshores ni ara, una millor situació econòmica dels nens pel que fa a altres grups demogràfics. Recordem que el repte social bàsic dels països desenvolupats consisteix en aconseguir que tota la població comparteixi els beneficis de l'elevada prosperitat mitjana, més que assolir un nivell de vida mínim, que resulta un objectiu més natural en els països més pobres.



En termes generals, el balanç que presenta l'informe d' UNICEF (2005b) ofereix un conjunt de pistes interessants per començar a analitzar l'impacte de les polítiques socials aplicades pels governs sobre la pobresa infantil, com són les següents:

- Hi ha una relació entre una proporció més elevada de la despesa governamental destinada a famílies i prestacions socials, amb taxes de pobresa infantil més baixes.
- Per terme mig, les intervencions governamentals redueixen un 40 per cent les taxes de pobresa infantil que teòricament resultarien si es deixessin a les forces del mercat actuar per si soles.
- Els governs dels països amb els nivells més baixos de pobresa infantil redueixen “la pobresa del mercat” en un 80% o més. Els governs dels països amb les taxes de pobresa més altes, només la redueixen entre un 10 i un 15%.
- Cap país de l'OCDE que dedica el 10% o més del PIB a transferències socials té una taxa de pobresa infantil superior al 10%, mentre que cap dels que dediquen menys del 5% del PIB a aquestes transferències tenen una taxa menor del 15%.
- En la majoria dels països de l'OCDE els increments en despeses socials durant la dècada dels noranta semblen haver-se assignat a pensions i a sanitat principalment.

El repte social bàsic dels països desenvolupats consisteix en aconseguir que tota la població comparteixi els beneficis de l'elevada prosperitat mitjana, més que assolir un nivell de vida mínim

- Els canvis en les polítiques governamentals expliquen la majoria dels canvis als nivells de pobresa infantil en els països de l'OCDE.

L'informe d'UNICEF subratlla que, entre 1995 i 2005, la pobresa infantil va augmentar en 17 dels 24 països de l'OCDE en els quals hi ha dades comparables disponibles. Espanya presentava en aquest informe una taxa de pobresa infantil del 13,3% (considerant un llindar de pobresa del 50% del promig nacional), ocupant el lloc 16 en el rànquing dels 27 països examinats. Falten en aquest informe dades sobre el nostre país que serveixin per il·lustrar algunes de les conclusions establertes amb caràcter general, i referides a l'impacte de la despesa social en la reducció de la pobresa infantil, però no així d'altres. D'aquesta manera s'observa que Espanya apareix entre els països que assignen el percentatge més baix del seu PIB a transferències socials (juntament amb Grècia, Irlanda, Itàlia i Portugal) orientant-se el seu esforç preferentment envers els més grans, mentre que les famílies amb nens gairebé no veuen corregida la seva feble posició en aquest període, i resulta, en conseqüència, molt petita la repercussió dels beneficis socials en la seva situació econòmica.

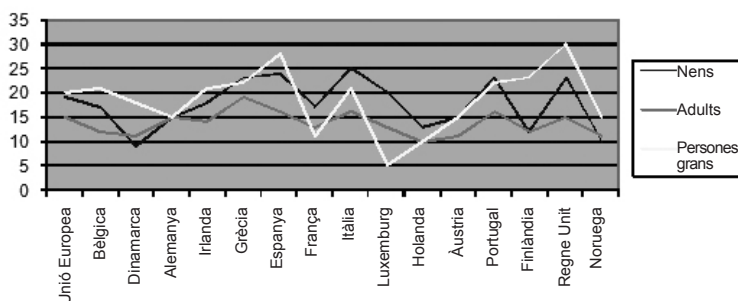
Espanya és el país de la Unió Europea la política de transferències del qual té un menor impacte reductor de la pobresa infantil

Aquesta tendència ha continuat en el temps, com queda avalat per estudis posteriors. Quan es comparen les taxes de pobresa calculades abans i després de transferències socials per a les persones menors de 16 anys a Espanya, s'observa que el seu risc de pobresa es redueix només en un 4%, mentre que en altres països, com França, aquest percentatge puja fins al 14% (Ayala i Cantó, 2009). De fet, Espanya és el país de la Unió Europea la política de transferències del qual té un menor impacte reductor de la pobresa infantil (a l'igual que Grècia), segons un informe de la Comissió Europea (2009).

Pel que fa a les diferències en les taxes de pobresa per grups generacionals, el següent informe de la Comissió Europea (2010) torna a senyalar com en les últimes dècades s'ha produït un lliscament en el risc de pobresa de la gent gran als més petits, tot romanent estable o augmentant en molts països de la UE la pobresa infantil mentre que la de la gent gran disminueix com a conseqüència de la maduresa dels sistemes de pensions. En tot cas, assenyala aquest informe, nens i gent gran són els dos grups que encaren un major risc de pobresa (20% i 19% respectivament) davant del 17% per a la població general, si bé adverteix que la pobresa de la gent gran podria trobar-se sobrerrepresentada, en no prendre's en consideració altres béns (com habitatge propi o amb lloguer baix) o recursos (com estalvis o pensions privades) que poden tenir alguns d'ells. En una perspectiva comparada, s'observen diferències entre els països que formaven l'Europa dels 15 i la resta dels 27 que actualment integren la UE. Així, mentre que en el primer grup és més gran el risc de pobresa per als més grans de 65 anys (un 20% davant d'un 18% per als nens i un 15% per als adults) en el segon, el risc dels més grans és molt inferior, atès que s'atribueix a les prestacions relativament generoses destinades a la població de més edat comparada amb el molt feble suport a les famílies amb nens que es dona en aquest grup de països. Limitant l'observació al grup dels 15 (Gràfic 1) Dinamarca i Noruega apareixen com els països amb

taxes més baixes de pobresa infantil (9% i 10% respectivament) mentre que les més elevades es registren a Itàlia (25%) Espanya (24%) i Grècia (23%). També que el balanç entre el risc de pobresa que es dona entre la generació infantil i la de gent gran no és el mateix en tots els països.

Gràfic 1. Taxa de risc de pobresa després de transferències socials (60% de la renda mitjana). EU15. 2008



Font: Eurostat.

Tornant a l'informe d'UNICEF sobre la pobresa infantil als països rics, que prenem com a punt de partida en aquest capítol, s'hi resumeixen d'aquesta manera els factors que han influït en la seva incidència en el període estudiat:

- Canvis socials i familiars:
A favor: l'edat més gran i el millor nivell d'educació dels pares
En contra: l'augment de les famílies monoparentals.
- Condicions mercat laboral:
A favor: la presència de llars amb dos sous, la progressiva incorporació de les dones al treball.
En contra: la recessió econòmica, alguns efectes de les tecnologies, la situació de les persones immigrants.
- Polítiques de despesa social:
A favor: tots els països realitzen algun tipus d'intervencions que afavoreixen la infància.
En contra: la revisió de les condicions d'accés i del valor de les prestacions, així com que no es prioritzi la despesa adreçada a les famílies.

Un cop comentat, amb la brevetat que exigeix l'extensió d'aquest article, el tema de la incidència de les polítiques socials, escau ara comentar el pes de la posició dels pares i la seva capacitat d'obtenir recursos per al sosteniment del grup familiar, en la pobresa infantil. En aquest punt també hi ha una palpable coincidència entre els diferents estudis, que assenyalen que com més afectats estiguin els pares per una desigual distribució de la renda entre les llars, i menys valor tinguin els seus coneixements i habilitats en el mercat



de treball, més possibilitats tindran els nens de trobar-se en situacions de pobresa i en risc d'exclusió. Les llars amb nens que tenen un únic sustentador principal (sobretot si aquest és una dona) i les llars amb un més gran nombre de nens són les que presenten un major risc. Pe contra, les llars amb dos adults que aporten recursos i un únic o dos nens, seran les menys afectades pel risc de pobresa.

Les rendes salarials apareixen, per tant, com un factor decisiu per al manteniment dels nivells de renda de les llars amb nens, sent més alta la probabilitat de pobresa quan els sustentadors són mancats d'estabilitat laboral (Ayala, Martínez i Sastre, 2006). En les actuals condicions del mercat de treball són les generacions més joves les més afectades per la inestabilitat en el lloc de treball, tant com per l'ocupació precària i la temporalitat, i semblantment les dones. Això té una repercussió immediata en les llars amb nens, compostes en la seva majoria per parelles joves i, en una creixent proporció, per dones joves soles. El treball d'Ayala i Cantó (2009: 30-32) realitza una primera aproximació a la situació dels sustentadors principals de les llars amb nens en el mercat de treball. Els autors mostren com, en un període de fort creixement econòmic i de l'ocupació, que es produeix de manera notòria a partir de 2000, la taxa de pobresa infantil s'ha mantingut a Espanya a nivells molt alts, fins i tot amb un moviment ascendent en els moments d'una més gran reducció de l'atur, atribuint aquest fet a què les rendes salarials de les famílies amb nens no han estat suficients per millorar la seva posició relativa pel que fa a la mitjana del país, resultant cridaner que, fins on hi ha dades disponibles (2007 o 2008) la més gran proporció de nens pobres es concentra encara en llars on almenys un dels progenitors té treball.

Línies d'acció per prevenir i combatre la pobresa infantil

D'allò dit fins ara aquí es dedueix fàcilment que el de la pobresa infantil és un problema greu a Espanya, que roman en el temps i que en una perspectiva comparada, ja sigui generacional, ja sigui internacional, col·loca en no bon lloc el nostre país. Això no significa que, fins ara, sembli haver estat una prioritat, en aquest Estat, abordar amb fermesa una línia sòlida de prevenció i lluita contra la pobresa que afecta els nens. Hi ha un *Plan Nacional de Acción para la Inclusión Social en el Reino de España*, un *Plan Estratégico Nacional de Infancia y Adolescencia* (PENIA) que acaba de finalitzar, i molts Plans d'Infància d'àmbit autonòmic, i també municipal, però cap aborda de manera clara i suficient aquest problema.

El *Plan Nacional para la Inclusión* vigent (2008-2010) té entre els seus objectius prioritaris el de promoure la participació en el mercat laboral i lluitar contra la pobresa i l'exclusió social. A través de les mesures proposades, adreçades fonamentalment a la formació per a l'ocupació, és possible que,

de manera molt indirecta, es pugui incidir en la disminució de la taxa de pobresa infantil, a través de la millora de la competència dels seus progenitors en el mercat de treball, però per descomptat no s'entreu cap acció directament adreçada als nens ni als actius amb nens. Altre tant es podria dir de l'objectiu d'assolir una educació de qualitat amb equitat, les mesures del qual podrien repercutir positivament, en algun cas, sobre la pobresa infantil, però tampoc aquí no es percep una inquietud per salvar distàncies a través de mesures específiques.

Pel que fa al PENIA, s'entén que, en estar tots els seus objectius destinats a promoure el benestar de la infància es pot considerar que contribueixen a la lluita contra l'exclusió i la pobresa infantil. Tanmateix, només un dels seus objectius estratègics es refereix a la infància i adolescència en situació d'exclusió social, alhora a la que està en risc, desprotecció o discapacitat. De les vint mesures en les quals es desglossa aquest objectiu, només una es refereix en concret a "impulsar mesures específiques contra la pobresa i l'exclusió social de la infància en el *Plan Nacional de Acción para la Inclusión Social*". Al llarg del pla pot trobar-se alguna altra referència que es pot interpretar com a més aplicable als nens que es troben en risc de pobresa, com la que parla de fomentar accions amb ONG's per al desenvolupament de programes adreçats a la prevenció de la pobresa i exclusió social infantil, o la que tracta de l'establiment de mecanismes de coordinació dins de les Comunitats Autònomes per a l'atenció a nens escolaritzats procedents de famílies o àmbits socialment deprimits. Ni en aquest, ni en cap altre cas, els objectius ni les mesures del PENIA tenen establertes metes quantificables, per la qual cosa pequen de manca de concreció i resulten difícilment avaluable per la seva excessiva generalitat.

La situació és molt semblant en els nivells de les administracions autonòmiques: mentre que algunes Comunitats disposen de plans ben desenvolupats per a la infància, altres no semblen tenir cap tipus de política en això i, en general, a través d'aquests documents es podria dir que la pobresa i l'exclusió social infantil no constitueix una prioritat dels governs regionals (Villagómez, 2007). En general, l'enfocament de les polítiques per a la infància a Espanya presenten un enfocament universal i preventiu en comptes d'un enfocament específic, com si s'assumís que tot allò que suposa elevar el benestar redueix de per si la pobresa. Villagómez (*op. cit.*: 30) considera que la falta de mesures quantificables específiques destinades a reduir la pobresa infantil representa clarament un punt feble en el marc polític nacional. La manca de dades, que atribueix principalment a l'existència de competències descentralitzades i a l'heterogeneïtat de la informació procedent de les autonomies, impedeix l'elaboració d'una sèrie d'indicadors nacionals d'infància, que seria el primer pas per a establir objectius mesurables, tal com recomanen els organismes internacionals.

Aquesta aparent falta d'interès de les administracions està reflectint en realitat un sentiment col·lectiu envers la infància i sobre les obligacions que, en allò que ateny el seu benestar, corresponen als pares i als poders públics.



L'enfocament de les polítiques per a la infància a Espanya presenten un enfocament universal i preventiu en comptes d'un enfocament específic, com si s'assumís que tot allò que suposa elevar el benestar redueix de per si la pobresa

L'orientació *familista* de les principals polítiques d'infància a Espanya té les seves arrels en la idea compartida segons la qual la responsabilitat primordial de proporcionar als nens les condicions de vida més adequades per al seu desenvolupament correspon als pares, mentre que l'Estat té un paper subsidiari, estant obligat només en cas necessari, quan els pares no poden o no són capaços de complir amb la seva comesa.

Cal dir que aquesta visió es correspon bastant amb la que denota l'article 27 de la Convenció dels Drets de l'Infant, que, en el seu apartat segon, especifica que “als pares o altres persones encarregades del nen els incumbeix la responsabilitat primordial de proporcionar, dins de les seves possibilitats i mitjans econòmics, les condicions de vida que siguin necessàries per al desenvolupament del nen”. A continuació, l'apartat tercer del mateix article, estableix: “Els Estats Parts, d'acord amb les condicions nacionals i segons els seus mitjans, adoptaran mesures apropiades per ajudar els pares i altres persones responsables pel nen a donar efectivitat a aquest dret i, en cas necessari, proporcionaran assistència material i programes de suport, particularment pel que fa a la nutrició, el vestuari i l'habitatge”. Com es pot observar en la primera part de la cita anterior, s'accepta implícitament que el nivell de vida dels nens pot variar en paral·lel amb el nivell de vida dels seus pares, i que hi haurà desigualtat entre nens, igual que n'hi ha entre adults. En la segona part, plena de matisos, redueix l'àmbit de la intervenció dels Estats als “casos necessaris” i als recursos més essencials per a la vida, recollint així un dels trets d'un model residual i assistencialista de benestar, en el qual, a més, no s'atorgaran beneficis directament als nens com a persones individuals, sinó al grup familiar en el seu conjunt (Gaitán, 2008). Sembla, tanmateix, que altres països també signants de la Convenció, s'inscriguin o no en un model residual o en un altre universalista de benestar, porten més lluny que el nostre el compromís social envers els nens, com s'ha pogut mostrar en el capítol anterior i es confirmarà també més endavant.

La pobresa infantil a Espanya és elevada i té un caràcter persistent

El resultat de tot això és que la pobresa infantil a Espanya és elevada i té un caràcter persistent. La qüestió ara seria saber quines són les polítiques públiques que podrien reduir la pobresa infantil. Atès que els dos factors més influents en la situació econòmica dels nens són, per una banda, la capacitat dels pares i, per l'altra, els beneficis socials que arriben als infants, els Estats poden optar per mesures que millorin les possibilitats dels primers, o bé per incrementar les ajudes que repercuteixen directament en els nens, o per una combinació de les dues coses. No hi ha una fórmula ideal i les opcions elegides guarden relació amb les formes particulars de pactes polítics, econòmics i socials que regeixen en cada país o, allò que és el mateix, de l'interjoc entre allò que Esping-Andersen anomena la “tríade del benestar”, és a dir, l'Estat, les Famílies i el Mercat.

Del costat dels pares, les actuacions principals estarien en l'àmbit de l'ocupació, garantint salaris suficients, disminuint els efectes de l'atur, a través de la formació i de prestacions i subsidis adequats, tot facilitant la incorporació de les dones al mercat de treball, especialment de les que pertanyen

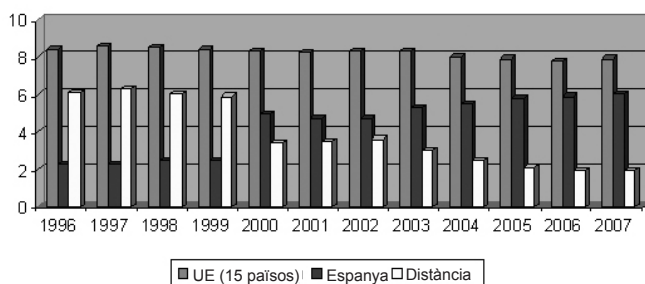
a llars amb menys recursos i de las que juguen el paper de sustentadores principals de la llar, com membres de famílies monoparentals. Però juntament amb això, també serien necessàries polítiques encaminades a facilitar la conciliació de la vida personal i familiar i a promoure un repartiment equilibrat de les responsabilitats domèstiques entre homes i dones. L'existència de serveis de cures infantils, suficients i econòmicament accessibles, en especial els destinats als nens més petits, constitueix també un dels instruments indicats per augmentar la capacitat d'afrontament dels pares i disminuir la pobresa entre els nens.



Per la banda dels nens, conforme als principis de la Convenció, que els reconeix com a subjectes, les polítiques públiques s'haurien d'encaminar a fer-los titulars de drets, tributaris, per ells mateixos, de les ajudes de l'Estat, no receptors indirectes dels beneficis que es concedeixen a les famílies i en els quals ell apareixen com a "càrregues" familiars. ¿Quins drets serien aquests? Un cop més, la comparació internacional, tot i que no afavoreixi Espanya, pot servir per suggerir camins de millora.

Es tractaria en primer lloc de garantir recursos econòmics suficients a través de transferències públiques. Espanya segueix dedicant una petita part del seu PIB i del total de la seva despesa social a la funció família fills.

Gràfic 2. Percentatge de despesa en la funció "família/nens" sobre la despesa total en protecció social. 1996-2007



Font: Eurostat. ESSPROS. (Dades provisionals per a 2006 i 2007)

La despesa en la protecció a la família/nens, inclou les transferències monetàries i en espècie (excepte sanitat) relacionades amb el cost de la maternitat i la paternitat, el naixement i adopció de fills i la cura de nens i altres membres de la família. Com es pot veure en el Gràfic 2, la distància entre la proporció de despesa que destina de mitjana l'Europa dels 15 a aquesta funció i la que destina Espanya ha anat disminuint, especialment a partir de 2000 degut en part a què aquesta proporció també ha disminuït a Europa en els darrers anys. En tot cas, el nostre país continua situat entre els que dediquen menys proporció de la seva despesa social total a la protecció de la família, per tots els conceptes l'any 2007 (el millor de tot el període examinat). Només Itàlia (amb un 4,7%) i Portugal (amb un 5,3%) resten per sota d'Espanya.

Per contra, altres països com Luxemburg (16,6%) Irlanda (14,7%) Dinamarca (13,1%) o Noruega (12,6%) dupliquen àmpliament la proporció que es dona a Espanya (6%). La diversitat dels models de benestar en els quals s'inscriuen, convencionalment, els països senyalats demostra que són diversos els factors que influeixen en l'establiment de prioritats en la distribució de la despesa social.

La despesa total destinada a la funció família/nens comprèn, com s'ha senyalat més amunt, tant les ajudes monetàries com la prestació de serveis. En el debat públic aquests dos conceptes han estat debatuts a Espanya, i es consideren no tant complementaris com alternatius, i atorguen un més gran valor als serveis (guarderies infantils) que a les prestacions econòmiques, i fins i tot consideren que aquestes últimes haurien de ser sempre sotmeses a la comprovació d'ingressos familiars insuficients. Tanmateix, en la literatura i en els estudis internacionals, es troben nombrosos arguments a favor de les ajudes de caràcter universalista. Es considera que les prestacions condicionades a ingressos poden intensificar la trampa de la pobresa, incentivant la desocupació, o la recerca d'una feina més ben pagada i que així mateix, les desgravacions fiscals encaminades a donar suport a les famílies amb nens solen tenir efectes nuls o molt petits sobre els ingressos de les llars amb rendes molt baixes, que en realitat solen estar exclosos de l'obligació de declarar (Ayala i Cantó, 2009). De fet, en l'anàlisi del "paquet de beneficis per als nens" en diferents països, realitzat per Bradshaw (2007b) aquest autor senyala que la disposició de beneficis per als nens no basats en ingressos es la fórmula més comuna en la majoria dels vint-i-dos països estudiats, sent només set els que no la tenen, entre ells Espanya, l'any 2001. En les conclusions del seu article, aquest mateix autor senyala que els països que tenen paquets de beneficis més generosos són els que presten la majoria, si no tot el seu valor sobre una base no relacionada amb els ingressos i així mateix que, el nivell del conjunt de beneficis està associat amb el major èxit en la reducció dels nivells de pobresa generats pel mercat i probablement amb taxes de fecunditat més altes.

Vista la qüestió des del costat dels nens, com suggereixen Esping-Andersen i Palier (2009) i des del punt de vista de l'equitat, les oportunitats dels nens haurien de dependre menys de la loteria del naixement que de les seves pròpies capacitats. I, per altra banda, si els beneficis que hi hagi nens repercuteixen en tota la societat, i en garanteixen el futur, seria de justícia que la societat tota contribuís al benestar de tots ells, i així estaria palesament justificat que tots els nens es beneficiaran de les mesures redistributives, en comptes d'operar una transferència d'uns pares (els qui treballen, cotitzen i paguen impostos) envers d'altres (els qui no).

La segona línia important de polítiques públiques a desenvolupar per tal de prevenir i combatre la pobresa en la infància residiria en l'educació. Convencionalment, els Estats de Benestar s'han plantejat la igualtat d'oportunitats com objectiu, descurant potser la igualtat de resultats, que és la que requereix reforçar les mesures per a aquells nens que es troben en situacions més

desafavorides, com els qui viuen en ambients deprimits, sigui des del punt de vista social, econòmic o cultural, els qui pertanyen a minories ètniques, els qui han canviat d'entorn per mor de la migració dels seus pares, o els qui estan afectats per algun tipus de discapacitat. L'educació infantil, vista des de l'interès dels nens, no seria tant una qüestió de *guarderia* per donar facilitats als pares, com una ocasió (i un dret) per enriquir el seu desenvolupament cognitiu i facilitar el seu progrés futur com a nens i després com a adults. La taxa de cobertura de l'educació infantil (0-3 anys) ha passat a Espanya d'un 20,7% en el curs 2003-2004 a un 34,1% el 2009-2010, cosa que significa que s'ha arribat a la taxa que es va comprometre amb la Unió Europea en l'Estratègia de Lisboa de l'any 2000 (Ministeri de Sanitat i Política Social, 2010). No obstant això, la distribució de les places disponibles entre les Comunitats Autònomes és molt desigual, indicant importants deficiències en algunes d'elles, i, per altra banda, el preu, especialment el de les no públiques, dificulta l'accés a les famílies amb menors recursos i més necessitat. Un altre aspecte clau de cara a la disminució de les desigualtats, la igualtat de resultats i la reducció de la pobresa, especialment de la seva repetició generacional, és el de la reducció de la taxa d'abandonament escolar, que a Espanya resulta molt elevada.



Garantir un habitatge digne, barris segurs, un nivell adequat d'atenció a la salut (especialment la dels nens que pertanyen a grups més desfavorits, com els senyalats més amunt) representen també objectius polítics de primer ordre per a l'evitació i eradicació de la pobresa infantil. Tot això sense oblidar una vessant essencial en qualsevol proposta d'inserció social, com és promoure la plena participació dels nens en aquells afers que els afecten (que en realitat són tots).

Promoure la plena participació dels nens en aquells afers que els afecten (que en realitat són tots)

Lliçons apreses i propostes

La pobresa infantil és una xacra important que compromet el benestar present i futur de qualsevol societat. Lluitar contra la pobresa infantil i evitar-la, representa una qüestió de justícia social, d'equitat i també d'eficiència econòmica. Cal deixar de veure les polítiques socials com un cost que obstaculitza el creixement econòmic, i, més aviat, considerar-les com una inversió que acompanya i recolza la transició a l'economia del coneixement (Esping-Andersen i Palier, 2009).

Sigui per la banda d'oferir suport als pares, sigui per la banda de reconèixer als nens drets que els corresponen, les polítiques socials tenen un fort paper a executar en qualsevol iniciativa seria destinada a prevenir i combatre la pobresa infantil.

Per a això, tal com recomana la Comissió Europea (2008) s'han d'establir objectius quantificats per a la reducció de la pobresa infantil, de manera que es pugui avaluar el seu assoliment, pas a pas. Així mateix és important va-

lorar l'impacte que tenen les polítiques (siguin socials o econòmiques) sobre la pobresa infantil i l'exclusió social. Cal fer un seguiment continuat de l'evolució de la pobresa i el benestar infantil en cada país i a escala general; per a això cal reforçar la capacitat estadística, en allò que es refereix a la recopilació sistemàtica i regular de dades i xifres sobre la pobresa infantil.

En el cas d'Espanya, caldria atendre les recomanacions del Consell de la Unió Europea (2009) pel que fa a la pobresa infantil i, d'aquesta manera *disposar d'estratègies globals que combinen un suport als ingressos adequat i ben dissenyat amb ofertes d'ocupació de qualitat per als pares i la prestació dels serveis necessaris*. Sense menystenir l'establiment d'*objectius intermedis* per als reptes específics que afronta cada país (com llars sense treball, famílies en situació de risc, intensitat de la pobresa o cura de nens).

Lourdes Gaitán
Sociòloga

Facultad de Ciencias Humanas y Sociales. U.P. Comillas

Bibliografia

Ayala, L.; Martínez, R.; Sastre, M. (2006), *Familia, Infancia y Privación Social: Estudio de las situaciones de pobreza en la infancia*. Fundación FOESSA. Madrid.

Ayala, L.; Cantó, O. (2009), "Políticas económicas y pobreza infantil" *Análisis y propuestas sobre Pobreza infantil en España*. UNICEF. Madrid.

Bradbury, B.; Jäntti, M. (1999), "Child Poverty across Industrialized Nations". Innocenti Occasional Papers, Economic and Social Policy Series, no. 71. UNICEF Innocenti Research Centre. Florence.

Bradshaw, J. (2007), "Some Problems in the International Comparison of Child Income Poverty" a Wintersberger, H., Alanen, L., Olk, T, Qvortrup, J. (Eds.) *Childhood, Generational Order and the Welfare State: Exploring Children's Social and Economic Welfare*. pp. 93-107. University Press of Southern Denmark. Odense.

Bradshaw, J. (2007b), "Child Benefit Packages in 22 Countries" a Wintersberger, H., Alanen, L., Olk, T, Qvortrup, J. (Eds.) *Childhood, Generational Order and the Welfare State: Exploring Children's Social and Economic Welfare*. pp. 141-157. University Press of Southern Denmark. Odense.

Cantó, O.; Gradín, C.; del Río, C. (2008), "What helps households with children in leaving poverty? Evidence from Spain" *Research on Economic Inequality*, Vol. 14: 1-29.

Comissió Europea (2009), *Joint Report on Social Protection and Social Exclusion*. Directorate of Employment, Social Affairs and Equal Opportunities. Bruselas.

Comissió Europea (2010), *Joint Report on Social Protection and Social Exclusion*. Directorate of Employment, Social Affairs and Equal Opportunities. Bruselas.

Consell d'Europa (2009), *Informe conjunto sobre protección e inclusión social*. Bruselas

Esping-Andersen, G. (2000), *Fundamentos sociales de las economías postindustriales*. Ariel. Barcelona.

Esping-Andersen, G.: Palier, B. (2009) *Los tres grandes retos del Estado del bienestar*. Ariel. Barcelona.

Eurobarometer (2010), *Poverty and Social Exclusion*. Special Eurobarometer 321. ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs_321_en.pdf.

Gaitán, L. (2006), *Sociología de la infancia*. Síntesis. Madrid.

Gaitán, L. (2008). “Políticas sociales y pobreza infantil”. *Análisis y propuestas sobre Pobreza infantil en España*. pp. 45-55. UNICEF. Madrid.

Ministeri de Sanitat i Política Social (2010), *La situación de la oferta de servicios de atención a la primera infancia (0-3 años)*. Edición electrónica. Ministerio de Sanidad y Política Social. Madrid.

Olk, T.; Wintersberger, H. (2007), “Welfare States and Generational Order” a Wintersberger, H., Alanen, L., Olk, T, Qvortrup, J. (Eds.) *Childhood, Generational Order and the Welfare State: Exploring Children's Social and Economic Welfare*. pp. 59-90. University Press of Southern Denmark. Odense.

Redmond, G. (2008), “Children's Perspectives on Economic Adversity: A Review of the Literature”. *Innocenti Discussion Paper*. No. IDP 2008-1. UNICEF Innocenti Research Centre. Florence.

Ridge, T. (2007), “Negotiating Childhood Poverty: Children's Subjective Experiences of Life on a Low Income” a Wintersberger, H., Alanen, L., Olk, T, Qvortrup, J. (Eds.) *Childhood, Generational Order and the Welfare State: Exploring Children's Social and Economic Welfare*. pp. 161-180. University Press of Southern Denmark. Odense.

UNICEF (2005), *Estado mundial de la infancia 2005. La infancia amenazada*. UNICEF. Nueva York.

UNICEF (2005b), *Pobreza infantil en países ricos 2005*. Innocenti Report Card No. 6. Centro de Investigaciones Innocenti de UNICEF. Florencia.

Villagómez, E. (2007), “Abordando la pobreza infantil y promoviendo la inclusión social de los niños. Un estudio de políticas nacionales”. *Social Inclusion. Peer Review and Assessment in Social Inclusion*.

Wintersberger, H. (2006), “Infancia y ciudadanía: El orden generacional del Estado de Bienestar”. *Política y Sociedad*. Vol. 43 Núm. 1:81-103.



1 Citat a Gaitán, L. (2006) *Sociología de la infancia*. Madrid: Síntesis. P. 155.

2 A l'efecte de la Convenció, s'entén per nen tot ésser humà menor de 18 anys d'edat.